

HOLLANDA HASTALIĞI: VENEZUELA, SUUDİ ARABİSTAN, RUSYA VE NİJERYA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Arş. Gör. Rabia EFEOĞLU

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi

rabia.efeoglu@ohu.edu.tr

Ceren PEHLİVAN

İnönü Üniversitesi, İktisat Fakültesi

pehlivanceren23@hotmail.com

Özet

Doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerin büyüme performansının çok yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu görüş zamanla geçerliliğini yitirmeye başlamış, doğal kaynağa bol olarak sahip olan ülkelerde ekonomik büyümenin zaman içerisinde yavaşladığı görülmüştür. Bu durum literatüre “Hollanda Hastalığı” olarak geçen hipotezin incelenmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı Hollanda Hastalığı hipotezinin 1992-2016 dönemi verileriyle Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkeleri için geçerli olup olmadığını test etmektir. Bu doğrultuda panel veri analizi yöntemi kullanılarak birim kök, eşbütünleşme ile nedensellik testleri yapılmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda farklı anlam seviyelerinde (%1, %5 ve %10) değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu ortaya çıkarken, nedensellik testi sonucunda reel döviz kuru ve reel faiz oranları arasında iki yönlü, petrol ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımlardan döviz kuruna doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür. Bulgular, belirtilen ülkelerde Hollanda hastalığının geçerli olabileceğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Doğal kaynak, Reel Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı

DUTCH DISEASE: A RESEARCH ON VENEZUELA, SAUDI ARABIA, RUSSIA AND NIGERIA COUNTRIES

Abstract

It is a known fact that the growth performance of countries rich in natural resources is very high. However, this view has been shown to slow down over time as economic growth in countries with abundant natural resources, which began to lose its validity over time due to the evidence obtained. This led to the examination of the hypothesis that the literature referred to as the "Dutch Disease". The purpose of this study is to test whether the hypothesis of the Dutch Disability is valid for Venezuela, Saudi Arabia, Russia and Nigeria with the data of the period 1991-2016. In this direction, unit roots, cointegration and causality tests were performed using panel data analysis method. Causality tests revealed that there was a one-way causality between exchange rates and real interest rates, two-way, oil exports and foreign exchange from foreign direct investments as a result of the cointegration test, while cointegrating between variable levels (1%, 5% and 10% It was observed. Findings indicate that the Netherlands disease may be valid in the mentioned countries.

Keywords: Natural Resources, Real Exchange Rate, Real Interest Rate

Giriş

"Kaynak Laneti" olarak da adlandırılan "Hollanda Hastalığı", doğal kaynaklara bol olarak sahip olan ülkelerin ekonomik performansının, doğal kaynaklara daha az sahip olan ülkelere oranla daha düşük olmasını ifade etmektedir. (Stiglitz, 2004). Aslında bu durum, ülkede bir doğal kaynağın bulunması sonucu o doğal kaynak sektörünün gelişmesi ve ülkedeki diğer sektörlerin önem kaybetmesi, bunun sonucunda da ülkedeki toplam üretimin azalması demektir. Zira Aali ve Başar'ın da ifade ettiği gibi doğal kaynak yönünden ani zenginleşme yaşayan bir ülke ekonomisinde hali hazırda var olan üretim faktörleri diğer üretim alanlarından çekilerek mevcut yeni kaynağa yöneltilmekte bunun sonucunda da toplam üretim azalma göstermektedir (Aali ve Başar, 2012: 4). Hollanda Hastalığı adını, ilk olarak 1959'lu yıllarda Hollanda'da doğal gaz bulunması sonucunda almıştır (Wijnbergen, 1984: 43). Yani Hollanda Hastalığı hipotezinde ülkede bir doğal kaynak keşfedilmekte ve bunun ihraç edilmesiyle olumsuzluk doğuran bir mekanizma meydana gelmektedir (Özdemir vd., 2018: 19)

Dünyada tarih boyunca ülke ekonomileri sürekli değişim göstermiş ve ülkelerin bu değişiminde şüphesiz çeşitli kaynaklar önem arz etmiştir. Öyle ki bir dönem ülke ekonomilerinde kömür ve çelik hayati öneme sahipken zamanla petrol ve doğal kaynaklar bu öneme haiz olmaya başlamıştır (Ergin, 2017: 141). Ülkelerin doğal kaynaklar sayesinde büyümesinden söz edilir hale gelmiştir. Bu durum literatürde "Hollanda Hastalığı" adını almıştır.

Ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları kullanma konusunda da bilinçli hareket etmeleri ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü doğal kaynaklar bu kaynaklara sahip olan ülkeler tarafından doğru yönetilemediği takdirde yarardan çok zarara sebebiyet verebilmektedir.

Hollanda hastalığı doğal kaynakların keşfi yanında doğal kaynak fiyatlarında artış, doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası yardımlar gibi sebeplerle de ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla her ne nedenle olursa olsun, ülkeye çok fazla döviz girişi bu hastalığın temel özelliğidir (Mercan ve Göçer, 2014: 253). Aşırı döviz girişi olması ile ülke parası değerlenmekte, bu da ithalatı artırıp ihracatı azaltacağından o ülke sanayisinin dış ticarete rekabet gücünü kaybetmesine neden olmaktadır. Böylece doğal kaynak zengini ülkenin sanayisi giderek zayıflayarak sanayisizleşmeye doğru yol almaktadır.

Çalışma doğal kaynak zengini olan Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinin bu kaynakları kullanarak doğal kaynaklar açısından fakir olan ülkelere göre ne oranda

büyüme veya tam tersi bir performans göstermesi açısından önem arz etmektedir. Hollanda Hastalığının Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkeleri üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik böyle bir çalışmanın daha önce literatür araştırmalarında pek fazla çalışmaya rastlanılamamış olması çalışmanın önemini ifade etmekte ve böyle bir çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması düşünülmektedir.

Çalışmada Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde Hollanda Hastalığının olup olmadığı 2000-2016 dönemi verileri doğrultusunda panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. İlk olarak teorik çerçeve ele alınmış, daha sonra literatürdeki çalışmalara yer verilerek ekonometrik bir analiz yapıp elde edilen bulgular sonuç kısmında sunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve

Genel olarak, doğal kaynaklara bol olarak sahip bulunan ülkeler ve bazı petrol zengini ülkelerin doğal kaynak fakiri ülkelere kıyasla daha hızla zenginleştiklerine dair görüşler ve örnekler vardır. Ancak bu görüşlerin varlığının yanı sıra tersi sonuçların da olabilmesine dair örnekler mevcuttur. Yani doğal kaynak fakiri ülkelerin de doğal kaynak zengini ülkelere daha gelişmiş olmaları söz konusu olabilmektedir ki bunun en güzel örneği Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin Meksika, Nijerya, Venezuela, Rusya gibi ülkelere daha gelişmiş olmasıdır (Sachs ve Warner, 1995: 2). O halde doğal kaynaklar bakımından zengin olmanın her zaman pozitif sonuç doğurmayacağı negatif etkiler doğurabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Petrol gibi ticari değeri olan doğal kaynakların bir ülkede keşfedilmesi ile bu doğal kaynaklar ihraç edilmekte bunun sonucunda ülkeye bol miktarda döviz girişi olmaktadır. Döviz girişi ile birlikte ülke parası aşırı değerlenmekte (Kutan ve Wyzan, 2005: 254), ithal ürünleri ucuz hale gelirken ihraç ürünleri pahalılaşmakta, dış ticaret dengesi bozularak ülke dış ticarete rekabet gücünü kaybetmektedir (Mercan ve Göçer, 2014: 253). İthal ürünlerinin ucuz hale gelmesi sonucu o ürünlerin üretildiği sektörlerde artık üretim yapılamayacağından ilgili sektörlerde işsizlik de artacaktır. Bu doğrultuda ilgili sektörlerin dışlanması bu sektörlerin gelişmesine engel olarak sanayisizleşmeyi de beraberinde getirecektir.

Hollanda Hastalığı diğer bir anlamıyla “kaynakların laneti”nin asıl çıkış noktası; doğal kaynak bakımından zengin olan ülkede yüksek miktarda yabancı paranın birikmesi sonucu bu paranın etkin bir şekilde değerlendirilmemesidir (Yürük ve Uzunoğlu, 2008: 29).

Hollanda Hastalığı adını ilk defa 1959'da Hollanda'da Kuzey Denizinde bir doğalgazın bulunması dolayısıyla ülke adından almıştır (Wijnbergen, 1984: 43). Doğalgazın bulunması ile Hollanda'nın ulusal para birimi olan Hollanda Florini değer kazanmış, ülkede doğalgaz sektöründe üretim artarken diğer sektörlerde üretim hizmetler sektörüne kayarak sanayi sektörünün gerilemesine neden olmuştur (Adenauer ve Vagassky, 1998: 177). Bunun sonucunda ülkede ithalat artmış, ihracatta da azalma meydana gelerek üretimin azalmasına sebebiyet vermiştir. Böylece ülkede bir dönem yaşanan zenginleşme süreci yeni kaynak olan doğalgazın keşfi sonucunda sanayisizleşme (*de-industrialization*) baş göstermeye başlamıştır (Boyras, 2014).

Hollanda'da doğalgazın bulunmasına benzer durum olarak Avustralya'da maden; OPEC ülkeleri, İngiltere ve Norveç'te petrol bulunması ile yaşanmıştır. Bu ülkelerde petrol kaynaklarının bulunması ile diğer sektörler baskı altına alırken, ilgili sektörün genişlemesi sağlanmıştır (Corden ve Neary, 1982: 825).

Doğal kaynak bakımından sanayisi petrol gibi tek bir kaynağa bağlı olan ülkelerde ekonomik kırılganlık çok daha yüksek olmakta, petrol fiyatlarının azalması sonucu ülke çok büyük durgunluk sürecine girmektedir. Bu da ülkeyi fakirleşme ve işsizlik ile karşı karşıya bırakmaktadır. İşte doğal kaynak fiyatlarının azalması durumunda literatüre "Hollanda Hastalığı" olarak geçen bu durum ekonomik küçülmenin aşırı boyutlara ulaşması ile sonuçlanmaktadır (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013: 119).

Stiglitz'e göre petrol fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar zengin doğal kaynağa sahip ülkelerin ekonomilerinin düşük performans göstermesi ile sonuçlanmaktadır. Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde sanayi ve ihracat büyük ölçüde petrole dayanmaktadır. Dolayısı ile petrol fiyatlarında meydana gelen bir değişim diğer bir değişle dalgalanma bu ülkeleri fazlasıyla etkileyecektir.

1.1. Venezuela

Venezuela, dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip ülkesidir. 513 milyar varil petrol rezervine sahip olarak dünya petrolünün %21'ine sahip olan Suudi Arabistan'daki rezervin iki katını bulundurmaktadır. Ülkede ihracat gelirlerinin %80'i petrolden elde edilmektedir (ABD Jeoloji Servisi, 2016).

Petrol rezervleri ülke ekonomisinin en güçlü yönüdür. Petrol ihracatı sayesinde ülkenin dış borç/GSYİH oranı diğer Latin Amerika ülkelerinden azdır. Ekonomisi petrol gelirlerine bağımlı olan ülkede petrol fiyatlarında meydana gelen bir düşüş ülke ekonomisini olumsuz

etkilemektedir. Venezuela'nın ihracatında 20 milyar \$ ile ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) ilk sıradadır. En önemli ihracat ürünü ham petroldür. Ülkenin ihracatında başlıca ilk beş ülke: ABD, Çin, Hindistan, İsviçre ve Singapur'dur (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

1.2. Suudi Arabistan

Dünyada en fazla petrol rezervi olan Suudi Arabistan 264 milyar varil petrol rezervleri ile dünya petrolünün %21'ine sahip ülke konumundadır. Ülkede ihracat gelirlerinin %90'ı petrol sektöründen elde edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2018). Suudi Arabistan petrol kaynaklarını kullanarak petrol ihraç etmekte, bu şekilde de refah düzeyini artırmaktadır.

Petrol, ülkenin ihracatında en fazla yer kaplayan ürün olup, OPEC içerisinde de fiyat belirleyici bir pozisyondadır. Ülke sürekli ticaret fazlası vermekte, bu durumda da petrol üretimi ve petrol fiyatları etkili olmaktadır. Yani ticaret fazlası, petrol üretimi ve petrol fiyatları arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Suudi Arabistan petrol ihracatında dünyanın en büyük petrol ihracatçısı ve lider ülkesi konumundadır.

Ülkenin ihracatında 136.180 milyon \$ ile ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) başlıca ürünüdür. Ülkenin ihracat yaptığı ilk beş ülke: Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Hindistan, Singapur, Kuveyt'tir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

1.3. Rusya

Rusya, zengin doğal gaz ve petrol kaynakları ile dünyanın en önemli ham madde ihracatı yapan ülkelerinden birisidir. Ülkenin sahip olduğu bu zengin doğal kaynak rezervleri son yıllarda ülke için sakıncalar doğurmuştur. Ülke doğal kaynaklarının fiyatlarında meydana gelen artış ticaret hadlerini tersine çevirerek büyümeyi engellemiştir ki bu durum literatürde "Dutch Disease-Hollanda Sendromu" olarak adlandırılmıştır. Döviz kuru aşırı değerlendirilerek doğal kaynak dışı sektörlerde büyüme olumsuz etkilenmiştir.

Rusya'nın ihracatında 93.306 milyon \$ ile ham petrol (petrol yağları ve bitümlü minerallerden elde edilen yağlar) ilk sıralarda yer almaktadır. Rusya'nın ihracatında ilk beş ülke (milyon \$): Çin, Hollanda, Almanya, Belarus ve Türkiye'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

1.4. Nijerya

Nijerya'nın ekonomisi petrole dayanmakta olup toplam 37 milyar varille dünyanın 9. büyük rezervine sahiptir. 2016 yılında 14. büyük petrol üreticisi (1,4 milyon varil/gün) ve 9. büyük petrol ihracatçısı (1,7 milyon varil/gün) ülke olmuştur. Nijerya'nın 2017 yılındaki yaklaşık 41

milyar dolarlık ihracatının 33 milyar dolarlık (%81'lik) kısmı ham petroldür. Ancak, ülkede yaşanan siyasi gerilim ve petrol tesislerine yönelik saldırılar ülkede petrol üretimi ve ihracatının yapılmasını engellemektedir ki 2012 yılında 99 milyar dolar olan ham petrolden elde edilen ihracat geliri 2016 yılında 27 milyar dolara düşmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Hem ihracat hem de ithalat büyüklüğü bakımından Afrika kıtasının en önemli ülkelerinden birisi olan Nijerya, son yıllarda önemli bir dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır ki burada ülkede yapılan petrol ihracatı ile petrol fiyatlarındaki artışın etkili olduğu söylenebilir.

Nijerya'da ihracatının %95 petrol ve doğal gaz ihracatından oluşturmaktadır. Nijerya'nın ihraç ettiği ürünlerin başında 32.965.022 dolar ile ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) gelmektedir. Nijerya'nın en çok ihracat yaptığı ilk 5 ülke: Hindistan, ABD, İspanya Hollanda ve Fransa'dır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

2. Literatür Taraması

Literatürde Hollanda Hastalığı hipotezinin belirlenmesine yönelik yapılmış birçok farklı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların odaklandıkları konular birbirine benzer olmasına rağmen, kullanılan değişkenler ve incelenen ülkeler ele alınış şekilleri ve araştırma yöntemleri açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Çalışma	Ülke Sayısı	İncelediği Dönem	Kullandığı Değişkenler	Uyguladığı Ekonometrik Modeller	Ulaştığı Sonuçlar
Sachs ve Warner (1995)	7	1971-1989	GSYH; İhracat, yatırımlar, dış ticaret, bürokrasi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Atkinson ve Hamilton (2003)	103	1980-1995	Ekonomik büyüme; doğal kaynak zenginliği, tasarruflar	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Kutan ve Wyzan (2005)	1	1996-2003	Reel döviz kuru; verimlilik, enflasyon, petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Egert (2005)	6	1994-2004	Reel döviz kuru; verimlilik, net dış varlıklar, ticari açıklık, hükümet harcamaları, hükümet	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var

			borçları, petrol fiyatları,		
Mehlum, Moene ve Torvik (2006)	87	1965-1990	GSYİH büyümesi; başlangıç gelir düzeyi, ticari açıklık, kaynak bolluğu, yatırımları kurumsal kalite	Panel veri analizi	Bir kısım ülkeler için Hollanda hastalığı yok, bir kısım ülkeler için var
Oomes ve Kalcheva (2007)	1	1995 - 2005	Reel döviz kuru; petrol fiyatları, verimlilik, kamu harcamaları, net uluslararası rezervler ve yolsuzluk	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Lartey (2008)	1	1993-2003	GSYH; tüketim, yatırım, reel döviz kuru, üretim, cari hesap	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Lama ve Madina (2010)	1	1981-2008	İhracat; reel döviz kuru	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Javaid (2011)	6	1981-2007	Reel döviz kuru; yabancı sermaye girişi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Corden (2011)	1	2005-2011	Reel döviz kuru; ticaret ürünü sektörün bir bölümünde patlama, kaynak tahsisi, faktör dağılımı ve	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Oyesanmi (2011)	1	1970-2009	Ekonomik büyüme; tarımsal üretimdeki değişimler, petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Arı ve Özcan (2012)	24	1988-2009	Reel döviz kuru; işçi dövizleri, ekonomik performans	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	10	1970-2011	Ekonomik büyüme; petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Yürük ve Uzunoğlu (2008)	1	1994-2007	Petrol ve doğalgaz fiyatları; reel döviz kuru, ekonomik büyüme ve işsizlik	Cochrane-Orcutt yöntem	Hollanda hastalığı var
Ogun (1998)	1	1960-1990	Reel döviz kuru; dış ticaret hadleri, net sermaye girişi, sermaye kontrolleri, teknolojik süreç, hükümet harcamaları, nominal döviz kuru	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Sackey	1	1962-1996	Reel döviz kuru; dış ticaret hadleri, dış yardım girdileri,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok

(2001)			hükümet tüketimi		
Ouattara ve Strobl (2003)	12	1980-2000	Reel efektif döviz kuru; resmi kalkınma yardımı, hükümet tüketimi, kamu yatırımları, açıklık, ticaret hadleri, yerli kredi	Panel veri analizi,	Hollanda hastalığı yok
Rautava (2004)	1	1995-2001	Reel efektif döviz kuru; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Looney (1990)	1	1965-1985	Sektörel çıktı; beklenen hükümet tüketimi, beklenen enflasyon oranı, reel döviz kuru, petrol sektöründe katma değer, petrol dışı GSYH, beklenen devlet yatırımları,	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Egert ve Leonard (2007)	1	1996-2005	Döviz kuru; petrol fiyatları, petrol gelirleri, petrole bağlı olmayan sektörler	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Anoruo ve Elike (2009)	6	1971-2006	Ekonomik büyüme; petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Gronwald ve diğ., (2009)	1	1994-2007	Reel GSYİH; bütçe gelirleri, ihracat, enflasyon, reel döviz kuru; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Berument ve Diğ., (2010)	16	1952-2005	Petrol fiyatı, reel GSYH; reel döviz kuru, enflasyon, üretim artışı	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Özsağır ve diğ., (2011)	1	1987-2007	GSYH büyümesi; ham petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Jayaraman, Lau (2011)	5	1982-2007	Reel GSYH; petrol fiyatları, uluslararası rezervler	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Ghalayani (2011)	24	2000-2010	Ekonomik büyüme; petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Algieri (2011)	1	1993-2009	Reel efektif döviz kuru; petrol fiyatları, ekonomik büyüme	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Bouzid (2012)	1	1960-2009	Reel büyüme; petrol fiyatları	Zaman serisi	Hollanda

				analizi	hastalığı var
Emami ve Adibpour (2012)	1	1959–2008	Reel GSYH, reel hükümet harcamaları; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Egert (2012)	2	1992–2006	Nominal ve reel döviz kuru; reel ve nominal petrol fiyatları, kişi başı GSYH, reel GSYH, para birimi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Özdemir vd., (2018)	2	1980-2014	Sanayi, hizmet ve tarım ihracatının GSYH içindeki payı; petrol ihracatı ve hükümet harcamalarının GSYH içerisindeki payı, reel efektif döviz kurunun büyümesi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Aali ve Başar (2012)	124	1990 – 2010	Kişi başına GSYİH, İnsani gelişme endeksi; İş Gücü, Sabit Sermaye Oluşumunun GSYH'deki payı, Doğal Kaynak İhracatın GSYH'deki payı, Reel Döviz Kuru Endeksi	Panel veri ile analiz	Hollanda hastalığı yok
Mukhtarov ve Bostan (2017)	1	1990-2014	İhracat, GSYH; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Mercan ve Göçer (2014)	4	1990-2011	Reel döviz kuru, ham petrol fiyatları, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari dışa açıklık, kamu harcamaları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok

İncelenen literatür ışığında çalışmanın analiz kısmında Kutan ve Wyzan (2005), Egert (2005), Oomes ve Kalcheva (2007), Javaid (2011), Ogun (1998), Sackey (2001), Ouattara ve Strobl (2003), Rautava (2004), Mercan ve Göçer (2014) çalışmalarda olduğu gibi reel döviz kuru, petrol fiyatları, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari dışa açıklık değişkenleri kullanılmıştır. Literatüre farklılık kazandırmak ve değişkenler üzerinde faizin de etkisini incelemek amacıyla diğer çalışmalardan farklı olarak reel faiz bağımsız değişken olarak çalışmaya eklenmiştir. Bu doğrultuda literatüre önemli bir katkı sağlanmıştır.

3. Metodoloji ve Veri Seti

Çalışmada Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde dış ticaret açıklığı, doğrudan yabancı yatırımlar, petrol fiyatları ve reel faiz oranlarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemiyle incelenmeye çalışılmıştır. Değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi için birim kök testleri yapılmıştır. Uygun birim kök testlerinin belirlenmesi için öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına bakılmıştır. Yatay kesit analizi sonucunda değişkenlere birinci nesil birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testleriyle saptanmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi için Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testi uygulanmıştır. Değişkenlere ait model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\Delta ER = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta FT_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta DFI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \pi_{1i} \Delta OE_{t-i} + \sum_{i=1}^p \epsilon_{1i} \Delta RI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{1i} \Delta ER_{t-i} + \psi_1 + \mu_{1t} \quad (1)$$

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması ve Kaynağı

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklaması</i>		<i>Kaynağı</i>
<i>ER</i>	Reel Döviz Kuru	2010=100	Dünya Bankası
<i>FT</i>	Dış Ticaret Açıklığı	% GSYİH	Dünya Bankası
<i>DFI</i>	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	% Net Oranı	Dünya Bankası
<i>OE</i>	Petrol Fiyatları	% GSYİH	Dünya Bankası
<i>RI</i>	Reel Faiz	% Yüzde Oranı	Dünya Bankası

Analizde birim kök testlerinin belirlenmesi için yatay kesit testlerinin yapılması gerekmektedir. Analiz sonucunda yatay kesit bağımlılığı reddedilirse birinci nesil birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil birim kök testleri uygulanmaktadır. Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını test etmek için kullanılan testlerden biri Breusch-Pagan testidir. CDLM yatay kesit bağımlılığı testi, T>N durumunda kullanılan bir testtir. Bu çalışmada 2000-2016 dönemini kapsayan 16 yıl (T) ve 4 ülke olduğundan (N) yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması koşulunun gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu yüzden yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi için değişkenlere CDLM testi uygulanmıştır. Ayrıca söz konusu ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olup olmadığının araştırılması için ise homojenlik testi yapılması gerekmektedir. Pesaran (2006), eğim katsayısının homojen ya da heterojen olduğu durumlarda kullanılabilecek iki türlü tahminci geliştirmiştir. Bunların ilki, eğim katsayısının homojen olduğunu varsayan “Ortak İlişkili Etkiler Havuzlanmış (Common Correlated Effects Pooled (CCEP))” tahmincisi olarak adlandırılmaktadır. Bir diğeri

ise eğim katsayısının heterojen olduğunu varsayan “Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG))” tahmincisidir. Çalışmada Delta testi yapılarak değişkenlerin homojen / heterojen yapı sergiledikleri belirlenmiştir.

Tablo 3. Breusch-Pagan (CDLM) ve Delta Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>t_{istatistik}</i>	<i>Olasılık</i>	<i>Δ istatistik</i>	<i>Olasılık</i>
<i>ER</i>	42.257	0.114	17.875	0.258
<i>FT</i>	25.545	0.145	16.982	0.125
<i>DFI</i>	31.402	0.111	16.931	0.148
<i>OE</i>	20.712	0.166	13.855	0.213
<i>RI</i>	34.544	0.222	18.125	0.112

Değişkenlerin olasılık değerlerinin eşik değerlerden (%1, %5 ve %10) büyük olması nedeniyle Levin-Lin ve Chu ve Im-Pesaran ve Shin birinci nesil birim kök testleri uygulanmıştır. Seride yatay kesit bağımlılığının olmadığını söyleyen Ho hipotezi kabul edilmiştir. Homojenlik testi sonuçlarına bakıldığında ise test istatistiği ve olasılık değerlerine göre, eğim katsayısının homojen olduğu yönündeki Ho hipotezi kabul edilmektedir.

3.1. Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi

Seride değişkenler arasındaki dağılımın ve bağımsızlığın incelenmesi için panel analize dayalı birim kök testleri yapılmaktadır. 1990'lı yıllarda ilk olarak Levin ve Lin, Quah ve Breitung tarafından çeşitli öneriler sonucunda birim kök testleri kullanılmaya başlanmıştır. Testlerin yapılmasında kullanılan değişkenlere ait heterojenlik derecesi birim kök analizlerinin birbirinden ayrışmasına sebep olmuştur (Barbieri, 2006: 43).

Birim kök analizde Levin, Lin ve Chu değişkenler arasında sürekli bir sapma eğiliminde olan alternatif hipoteze karşılık gelecek bir hipotez için çalışmışlardır. Bunu yaparken yatay kesit için kullanılan birim kök testlerinden daha etkili bir testin uygulanmasını istemişlerdir. Oluşacak boş hipotez, bütün zaman serisi için durağanlığın gerçekleşmesine yardımcı olacaktır (Baltagi, 2005: 16). Levin, Lin ve Chu yaptıkları birim kök testinde zaman trendlerini kullanmaktadırlar. Ayrıca serideki değişkenler arasındaki serbest değişime ve hata varyansının kullanılmasına bu testte yer verilmiştir. Panel analizinde kullanılan testler normal dağılıma sahiptir. Durağan halde bulunan panel regresyonlarında t istatistik değeri normal dağılım için yakınsamanın olduğunu savunmaktadır. Levin, Lin ve Chu yaptıkları çalışmayla

birim kök değerlerinin asimptotik değerlerinin farklı regresyon denklemlerinde değiştiğini ortaya çıkarmışlardır (Levin, Lin ve Chu, 2002: 1-24).

Panel testinde boş hipotez $H_0: P=0$ şeklinde ifade edilirken, H_1 hipotezi $p<0$ şeklinde gösterilmektedir. Modelde yer alan i'ler için H_0 hipotezine karşı H_1 hipotezi yani $H_1: p<0$ kabul edilir. Ancak seride deterministik element yani zaman trendi varsa ve regresyon süreci denkleme yansıtılmamışsa birim kök testi anlamını yitirmektedir. Regresyon süreci denkleme yansıtılmışsa sadece birim kök testinin etkisi azaltılmış olacaktır (Levin, Lin ve Chu, 2002: 1-24).

3.2. Im, Pesaran ve Shin Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin birim kök testi Y_{t-1} katsayısının heterojen değerini kullanmaktadır. Süreç devam ederken istatistik değerlerinin ortalamasını içeren alternatif bir hipotez önerir. $\mu_{1t} = \sum_{i=1}^p \theta_i \mu_{1t-i} + \varepsilon_{it}$ denklemine dayalı bir süreç kullanır (Baltagi ve Kao, 2000: 16). Birim kök testini yaparken hesaplaması daha kolay ve esnek bir süreç yapmışlardır. Bu süreç t-bar süreci olarak ifade edilmektedir (Barbieri, 2006: 23). Im, Pesaran ve Shin birim kök testi p_i için heterojenliğini kullanmaktadır. Trend içermeyen ve bireysel etkiye sahip olmayan seri için denklem;

$$\Delta Y_{ti} = \alpha_{1i} + p y_{ti-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1it} \Delta Y_{ti} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir.

H_0 hipotezi i'ler için $H_0: P=0$ şeklinde gösterilirken, alternatif hipotez $H_1: p<0$ ve $i=1, \dots, N$ için $0 < N_1 \leq N$ olarak kullanılır. H_1 hipotezi serideki değişkenlerin birim kök içermesine müsaade eder. Teste ait ortalama değerler ADF testine dayandırılmıştır (Hurlin ve Mignon, 2006: 10).

Tablo 4. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Levin, Lin, Chu								
Değişkenler	I(0)				I(1)			
	Sabit		Sabit + Trend		Sabit		Sabit + Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ER	-1.207	0.123	0.458	0.744	-2.815	0.000***	-4.458	0.000***
FT	-0.258	0.373	0.469	0.625	-3.118	0.000***	-2.698	0.000***
DFI	-5.125	0.101	-2.856	0.125	-4.478	0.000***	-3.125	0.000***
OE	-4.125	0.110	-3.778	0.145	-3.478	0.000***	-5.128	0.000***
RI	-3.112	0.103	-2.244	0.101	-2.569	0.001***	-2.412	0.000***
Im, Pesaran, Shin								
Değişkenler	I(0)				I(1)			
	Sabit		Sabit + Trend		Sabit		Sabit + Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ER	1.145	0.412	3.745	0.986	-2.988	0.021**	-2.231	0.000***
FT	2.488	0.745	1.458	0.459	-1.344	0.000***	-2.210	0.000**
DFI	-3.412	0.099*	-1.458	0.101	-3.212	0.000***	-3.472	0.000***
OE	-3.145	0.148	-2.122	0.128	-4.149	0.000***	-3.055	0.001***
RI	1.285	0.485	-3.324	0.111	-3.258	0.000***	-3.472	0.000***

NOT: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Birim kök testi sonucunda I(0) düzeyinde sabit terimli ve trendli değişkenlerin anlam seviyelerinde birim kök taşımadığı görülmüştür. Değişkenlerin uzun hafıza gösterdikleri varsayılarak birinci farkları alınmıştır.

Seriye ait sonuçlar incelendiğinde analizde kullanılan tüm değişkenler düzey değerinde yani I(0)' da durağan değildir. Seride birim kökün olduğunu varsayan H_0 hipotezi kabul edilir. Birim kök testleri ile analiz edilen serilerin durağan hale getirilmesi için değişkenlerin birincil farkı alınmıştır. Birim kök testleri tekrar uygulanmış ve değişkenler durağan hale getirilmiştir. Durağan hale gelen değişkenler için seride birim kökün olmadığını varsayan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Birim kök testlerinde optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

3.3. Panel Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme analizleri Pedroni tarafından ortaya koyulan ve değişkenler arasında heterojenlik olduğu varsayımına dayanan testler tarafından incelenmektedir (Asteriou ve Hall, 2007: 373). Pedroni testleri, Kao ve McCoskey tarafından ortaya koyulan testlerden farklılık göstermektedir. Kao ve McCoskey değişkenler arasında kesit varsayımının olduğunu savunurken, Pedroni bu varsayımı reddetmektedir. Ayrıca Pedroni analizde birden fazla açıklayıcı değişkenin kullanılmasına olanak sağlarken, kesit birimlerin boyutlarındaki

hataların heterojen dağılımına izin vermektedir. Farklı değişkenlerle birlikte inceleme fırsatı vermesi bu testleri diğerlerinden üstün kılmaktadır. Pedronieşbütünleşme testleri, kesit içi ve kesitler arası olarak iki farklı gruba ayrılmış ve toplamda yedi farklı testle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Kesit içi analizi olarak; Panel v İstatistiği, Panel rho İstatistiği, Panel PP İstatistiği ve Panel ADF İstatistiği kullanılmaktadır. Kesitler arası analiz için ise; Grouprho İstatistiği, Group PP İstatistiği ve Group ADF İstatistiği kullanılmaktadır (Güvenek ve Alptekin, 2010: 181).

Diğer bir eşbütünleşme testi olan Kao testi, 1999 yılında Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller testlerini temel alarak panel analizi için oluşturulmuştur (Asteriou ve Hall, 2007:372).

Tablo 5. Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>Pedronieşbütünleşme Testleri</i>		
<i>Kesit İçi Testleri</i>	t- İstatistiği	Olasılık
Panel v İstatistiği	2.128	0.002***
Panel rho İstatistiği	-3.104	0.001***
Panel PP İstatistiği	-3.844	0.000***
Panel ADF İstatistiği	-4.085	0.000***
<i>Kesitler Arası Testler</i>	t- İstatistiği	Olasılık
Grouprho İstatistiği	-1.145	0.044**
Group PP İstatistiği	-2.106	0.082*
Group ADF İstatistiği	-3.344	0.022**
<i>KaoEşbütünleşme Testleri</i>		
	t-İstatistiği	Olasılık
ADF Değeri	-4.145	0.000***
HAC Değişkeni	0.011	

*** %1 düzeyinde anlamlılığı, ** %5 düzeyinde anlamlılığı ve * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Değişkenler durağan hale geldikten sonra aralarındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının saptamak için yedi tane eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda farklı anlam seviyelerinde (%1, %5 ve %10) değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu görülmüştür. Bu durumda eşbütünleşmenin olmadığını savunan Ho hipotezi alternatif hipoteze karşı reddedilmiştir. İncelenen dört ülke arasında doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret açıklığı,

petrol ihracatı, reel faiz ve döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

3.4. FMOLS- DOLS Testi

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra bu ilişkinin nihai sapmasız katsayılarını tahmin etmek üzere tahmin edicilerinin beklentilerimiz çerçevesindeki tutarlılığını test etmek amacıyla Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ve FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi olmak üzere farklı iki yöntem kullanılmıştır. FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahmincilerdeki (otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan) sapmaları düzeltirken, DOLS yöntemi modele dinamik unsurları da dahil ederek statik regresyondaki (özellikle içsellik sorunlarından kaynaklanan) sapmaları da giderebilecek özelliğe sahip bir yöntemdir (Kök vd., 2010: 8).

Tablo 6. FMOLS- DOLS Test Sonuçları

FMOLS				DOLS		
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Olasılık	Katsayılar	t- istatistiği	Olasılık
<i>FT</i>	0.188	0.144	0.002***	1.088	7.402	0.000***
<i>DFI</i>	3.588	0.145	0.000***	4.144	4.501	0.000***
<i>OE</i>	2.225	0.113	0.000***	2.002	4.489	0.000***
<i>RI</i>	1.710	1.114	0.088*	1.408	-2.016	0.033**

***, **, * sırasıyla yüzde 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

FMOLS ve DOLS test sonuçlarına göre; değişkenler arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. FMOLS sonuçları için; reel döviz kuru üzerinde en büyük etkiye doğrudan yabancı yatırımların sahiptir. Bu değişkeni petrol ihracatı (2.22), reel faiz (1.71) ve dış ticaret açıklığı (0.188) izlemektedir. DOLS sonuçları da FMOLS analizi sonucu çıkan değerlerle benzerlik göstermektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu saptandıktan sonra aralarındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi için nedensellik analizi yapılmıştır. Nedensellik analizi olarak Dumitrescu ve Hurlin testi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin testi değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundururken sapmasız sonuçlar verdiği için diğer nedensellik analizlerinden (Panel VECM, Coing ve Pedroni vb.) daha kullanışlı bir testtir.

Dumitrescu ve Hurlin testi denklemsel olarak şu şekilde ifade edilebilir (Baltagi, 2011: 306):

$$Y_{ti} = \alpha_i + \sum_{n=1}^N \beta_i^n Y_{ti-n} + \sum_{n=1}^N \beta_i^n x_{ti-n} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Denklemden N gecikme uzunluğunu göstermektedir. Ho hipotezi değişkenler arasında nedenselliğin olmadığını ifade etmektedir. Tablo 7'deki olasılık değerlerine göre Ho hipotezi reddedilmiş, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ho (Granger nedeni değildir)	Test	İstatistik Değeri	Olasılık
ER \Rightarrow RI	Whnc	11.663	0.034**
FT \Rightarrow RI	Whnc	8.344	0.052*
OE \Rightarrow ER	Whnc	33.454	0.000***
DFI \Rightarrow ER	Whnc	12.445	0.055*
RI \Rightarrow ER	Whnc	8.145	0.089*

Sıfır hipotezinin kabul edildiği önermeler listeden çıkarılmıştır. ***, **, * katsayıları sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Nedensellik testinde optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

Dumitrescu-Hurlin nedensellik analiz sonucunda reel döviz kuru ve reel faiz oranları arasında iki yönlü nedensellik olduğu, petrol ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımlardan döviz kuruna doğru ise tek yönlü nedenselliğin olduğu saptanmıştır. Ayrıca dış ticaret açıklığının %10 seviyesinde reel faizle ilişkili olduğu nedensellik analiziyle belirlenmiştir.

Sonuç

İktisat literatüründe doğal kaynak bulunması sonucu bunun döviz kuru, dış ticaret açığı ile ilişkilerini olumsuz etkilemesi kaynakların laneti de denilen Hollanda Hastalığı olarak adlandırılmaktadır. Literatürde de yaygın bir şekilde ele alındığı biçimiyle Hollanda Hastalığının Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde de ortaya çıkma ihtimali yüksektir. Bu çerçevede 1992-2016 dönemi için söz konusu ülkelerde Hollanda Hastalığının geçerli olup olmadığı araştırma konusu yapılmıştır. Çalışmada panel veri analizi yapılmıştır. Literatürden hareketle model ve değişkenler belirlenmiştir. Bu çerçevede reel döviz kuru, dış ticaret açığı, doğrudan yabancı yatırımlar, petrol fiyatları ve reel faiz kullanılarak; birim kök, eş bütünleşme ve nedensellik testleri yapılmıştır. Testler sonucunda söz konusu ülkelerde Hollanda Hastalığı belirtileri görülmüştür. Ülkelerde bu hastalığın doğal kaynak dışı sektörlerde rekabet güçlerini zayıflattığı görülmektedir. Dolayısıyla dört ülke için de politika önermesinde bulunulabilir. Bu çerçevede ekonomide kaynakların belirleyici rol

oynadığı politikalarından kaçınılmalıdır. Buna göre doğal kaynakların neden olduğu refah artışının tüm sektörler yayılması sağlanabilir. Yani Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde Hollanda Hastalığının ortaya çıkmasını önlemek veya bu etkiyi en aza indirebilmek için ülkelerde petrole dayalı olmayan sektörler de desteklenebilir. Ayrıca döviz kurlarındaki düşüşler için sterilizasyon, petrol kazançlarının vergilendirilmesi, faiz oranlarının düşürülmesi gibi önlemlerin alınması da mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aali, A. ve Başar, S. (2012), Hollanda Hastalığı Üzerinde Ampirik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Adenauer, I. ve Vagassky, L. (1998), Aid and the Real Exchange Rate: Dutch Effects in Afrian Countries, *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 33(4), ss. 177-185.
- Algieri, B. (2011), The Dutch Disease: evidences from Russia, *Econ Change Restruct*, 44, ss. 243–277.
- Anoruo, E. ve Elike, U. (2009), An Empirical Investigation into the Impact of High Oil Prices On Economic Growth of Oil-Importing African Countries, *International Journal of Economic Perspectives*, 3(2), ss. 121-129.
- Arı, A. ve Özcan, B. (2012), Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama, *Sosyoekonomi*, 10 (2), ss. 154-227.
- Asteriou, D. ve Hall, S.G. (2007), *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit Revisited Edition*, Newyork: Palgrave Macmillan.
- Atkinson, G. ve Hamilton, K. (2003), Savings, Growth and the Resource Curse Hypothesis, *World Development*, 31(11), ss. 1793–1807.
- Baltagi, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third edition, Chichester: Wiley.
- Baltagi, B. H. (2011), *Econometrics. Fifth Edition*, New York: Springer.
- Barbieri, L. (2006), Panel Unit Root Tests: A Review, *Quaderni del Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali. Serie Rossa*, n.43. Università Cattolica del Sacro Cuore. Piacenza.

- Berument, M. H. Ceylan, N. B. ve Dogan, N. (2010,. The Impact of Oil Price Shocks on the Economic Growth of Selected MENA Countries, *The Energy Journal*, 31(1), ss. 149-176.
- Bouزيد, A. (2012), The Relationship of Oil Prices and Economic Growth in Tunisia: A Vector Error Correction Model Analysis, *The Romanian Economic Journal*, 15(43), ss. 3-22.
- Boyras, H. (2014), “Hollanda Hastalığı Nedir?”, <http://politikaakademisi.org/>, (10. 01. 2017).
- Corden, W. M. ve Neary, J. P. (1982), Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy, *The Economic Journal*, 92(368), ss. 825-848.
- Égert, B. (2005), Equilibrium exchange rates in South EasternEurope, Russia, Ukraine and Turkey: Healthy or (Dutch) diseased?, *Economic Systems*, 29, ss. 205–241.
- Égert, B. (2013), Dutch Disease in the Post-Soviet Countries of Central and South-West Asia:How Contagious is it?, *CESifo Working Paper*, (4186).
- Égert, A. ve Leonard C. S. (2007), Dutch Disease Scare In Kazakhstan: Is It Real?, *Cesifo Working Paper*, (1961), ss. 1-29.
- Emami, K. ve Adibpour, M. (2012), Oil income shocks and economic growth in Iran, *Economic Modelling*, 29, ss. 1774–1779.
- Ergin A. (2017), “Doğal Kaynak Zengini Seçilmiş Bölge Ekonomileri Üzerine Hollanda Hastalığı Hipotezinin Tartışılması”. IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2017). ss. 141-153.
- Ghalayini, L. (2011), The Interaction between Oil Price and Economic Growth, *Middle Eastern Finance and Economics*, 13, ss. 127-141
- Gronwald, M. Mayr, J. ve Orazbayev, S. (2009), Estimating The Effects Of Oil Price Shocks On The Kazakh Economy, *Ifo Working Paper*, (81), ss. 1-20.
- Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2010), Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi, *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(2), ss. 172-193.
- Hurlin, C. ve Mignon, V. (2006), Second Generation Panel Unit Root Tests. Manuscript, *THEMA-CNRS, University of Paris X*.
- Javaid, S. H. (2011), Dutch Disease Investigated: Empirical Evidence from Selected South-East Asian Economies, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 32(4), ss. 51-71.
- Jayaraman, T. K. ve Lau, E. (2011), Oil Price and Economic Growth in Small Pacific Island Countries. *Modern Economy*, 2, ss. 152-161.

- Kök, R. İspir, M. S. ve Arı, A. A. (2010), “Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme”, http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf, (02.05.2018).
- Kutan, A. M. ve Wyzan, M. L. (2005), Explaining The Real Exchange Rate in Kazakhstan, 1996–2003: Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease?. *Economic Systems*, 29, ss. 242–255.
- Lama, R. ve Medina, J. P. (2010), Is Exchange Rate Stabilization an Appropriate Cure for the Dutch Disease?, *IMF Working Paper*,10, ss. 182.
- Lartey, E. K. K. (2008), Capital Inflows, Dutch Disease Effects, and Monetary Policy in a Small Open Economy, *Review of International Economics*, 16(5), ss. 971–989.
- Levin, A. Lin, C. F. ve Chu, C. S. J. (2002), Unit Root Tests In Panel Data: Asymptotic And Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108, ss. 1-24.
- Looney, R. E. (1990), Oil Revenues and Dutch Disease in Saudi Arabia:Differential Impacts on Sectoral Growth, *Canadian Journal of Development Studies*, 11(1), ss. 119-133.
- Mehlum, H. Moene K. ve Torvik R. (2006), Institutions and The Resource Curse, *The Economic Journal*, 116, ss. 1-20.
- Mercan, M. ve Göçer, İ. (2014), Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2), ss. 251-274.
- Mukhtarov, M. ve Bostan, A. (2017), Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi ve Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ogun, O. (1988), Real Exchange Rate Movements and Export Growth: Nigeria, 1960-1990, *AERC Research Paper African Economic Research Consortium*, 10, ss. 1-29.
- Oomes, N. ve Kalcheva, K. (2007), Diagnosing Dutch Disease: Does Russia Have the Symptoms?, *IMF Working Paper*,1(102), ss. 1-31.
- Ouattara B. (2003), “Do Aid Inflows Cause Dutch Disease? A Case Study of the CFA FrancCountries”,<http://hummedia.manchester.ac.uk/schools/soss/economics/discussionpapers/> (03.05.2018).
- Oyesanmi, T. A. (2011), Investigating Dutch Disease: The Case of Nigeria, *Master of Science in Economics*, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, North Cyprus.
- Özdemir, D. Riyazi, İ. Buzdağlı, Ö. ve Emsen Ö. S. (2018), Doğal Kaynak Keşfine Dayalı Ekonomik Büyüme Literatüründe Hollanda Hastalığı Çelişkisi: Suudi Arabistan ve İran

- Üzerine İncelemeler (1980-2014), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32 (1), ss. 19-43.
- Özsağır, A. Erkan, B. Şentürk, M. ve Kara, O. (2011), Ham Petrol Fiyatlarındaki Volatilitenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyümesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, Yönetim ve Ekonomi, 18 (1), ss. 19-28.
- Rautava, J. (2004), The Role Of Oil Prices And The Real Exchange Ratein Russia's Economy A Cointegration Approach, Journal of Comparative Economics, 32, ss. 315–332.
- Sachs, J. D. ve Warner, A. M. (1995), Natural Resource Abundance And Economic Growth, Nber Working Paper Series, (539), ss. 1-54.
- Sackey, H. A. (2001), External Aid Inflows And The real Exchange Rate in Ghana, ERC Research Paper African Economic Research Consortium, 110,1-29.
- Stiglitz, J. (2004), “We Can Now Cure Dutch Disease for Some Nations, Natural Resources Are A Curse-But it Needn't be So”, <http://www.the-guardian.com/> (14.05.2018).
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013), OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatlarıve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. Sosyoekonomi, 9, ss. 117-140.
- Yürük, M. S. ve Uzunoğlu, S. (2008), Kaynakların Laneti Olgusu: Rusya Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Wijnbergen, V. S. (1984), The Dutch Disease: A Disease After All, Economic Journal, 94, ss. 41-55.